एस. एल. सी. परीक्षामा सामाजिक शिक्षा विषयको प्राप्ताङ्कमा प्रभाव पार्ने कारक तत्त्वहरुको अध्ययन

त्रिभुवन विश्वविद्यालय शिक्षाशास्त्र सङ्कायद्वारा सञ्चालित
स्नातकोत्तर द्वितीय खण्डको आंशिक आवश्यकता
परिपूर्तिका निमित्त प्रस्तुत

शोधपत्र

शोधकर्ता

पुण्यप्रसाद कोइराला

त्रि. वि. दर्ता नं:-२०८९९-८६

परीक्षा रो.नं.:-२१४००६३

क्याम्पस दर्ता नं. :-८१-०६१/०६२

शैक्षिक योजना तथा व्यवस्थापन विभाग
सुकुना बहुमुखी क्याम्पस
इन्द्रपुर, मोरङ

२०६५

२०६५/०४/१०

शोध निर्देशकको सिफारिश

धरान श्रोत केन्द्रमा सञ्चालित सामुदायिक माध्यमिक विद्यालयका विधार्थीहरुले **एस.एल.सी. परीक्षामा सामाजिक शिक्षा विषयको प्राप्ताङ्कमा प्रभाव पार्ने कारक तत्वहरुको अध्ययन** शीर्षकको प्रस्तुत शोधपत्र **श्री पुण्यप्रसाद कोइरालाले** मेरो निर्देशनमा तयार गर्नु भएको छ । अध्ययनको क्रममा निजले स्थलगत सर्वेक्षण गरी मिहिनेतपूर्वक स्वतन्त्ररुपमा अध्ययन गरेको यो शोधपत्र मूल्याङ्कनका लागि मूल्याङ्कन समितिमा सिफारिस गर्दछु ।

शोध निर्देशक

....

स.प्रा. श्री गणेशप्रसाद दाहाल
शैक्षिक योजना तथा व्यवस्थापनविभाग
सुकुना बहुमुखी क्याम्पस
इन्द्रपुर, मोरङ

२०६५/०४/३०

स्वीकृति पत्र

त्रिभुवन विश्वविद्यालय , शिक्षाशास्त्र सङ्काय , सुकुना बहुमुखी क्याम्पस , इन्द्रपुर मोरङमा शैक्षिक योजना तथा व्यवस्थापन (EPM)विषय लिई स्नातकोत्तर तहमा अध्ययन गर्ने छात्र **श्री पुण्यप्रसाद कोइरालाले** यस तहको उपाधिका निमित्त निर्धारित आंशिक आवश्यकता परिपूर्ति गर्न प्रस्तुत गर्नु भएको **"एस.एल.सी. परीक्षामा सामाजिक शिक्षा विषयको प्राप्ताङ्कमा प्रभाव पार्ने कारक तत्वहरुको अध्ययन"** शीर्षकको शोधपत्र मूल्याङ्कनका लागि सिफारिस भएको हुँदा यस समितिबाट स्वीकृत गरिएको छ ।

शोधपत्र मूल्याङ्कन समिति

क्र.स.	नाम	पद	हस्ताक्षर
१.	श्री लक्ष्मीकुमार श्रेष्ठ	विभागीय प्रमुख	....
२.	श्री गणेशप्रसाद दहाल	शोध निर्देशक	....
३.	श्री पीतकुमार श्रेष्ठ	सदस्य	....
४	श्री हेमराज ढकाल	वाहय परीक्षक	....

दुई शब्द

प्रस्तुत शोधपत्र **एस.एल.सी. परीक्षामा सामाजिक शिक्षा बिषयको प्राप्ताङ्कमा प्रभाव पार्ने कारक तत्वहरुको अध्ययन** कार्यमा सल्लाह, निर्देशन, सुपरिवेक्षण तथा पृष्ठपोषण प्रदान गरी अध्ययन कार्यलाई सफल बनाइदिनुहुने श्रद्धेय गुरु एवम् शोध निर्देशक श्री गणेशप्रसाद दाहालज्यूप्रति पूर्ण आभारी छु ।

बेलाबेलामा महत्वपूर्ण सल्लाह एवम् प्रोत्साहन गर्नुहुने गुरुवर्ग श्री लक्ष्मीकुमार श्रेष्ठ, श्री अशोक कालाखेती, श्री खगेन्द्रप्रसाद लुइटेल र श्री भोजराज घिमिरे ज्यूहरुप्रति आभार व्यक्त गर्दछु ।

शोधकार्य सम्पन्न गर्न अनुमति प्रदान गर्ने क्याम्पस प्रमुख श्री रामप्रसाद काफ्ले र सहायक क्याम्पस प्रमुख श्री पीतकुमार श्रेष्ठ ज्यू एवम् एम.एड.तहको अध्ययन गर्न पाउने अवसर प्रदान गरिदिने क्याम्पसका संस्थापक तथा व्यवस्थापकहरुप्रति हार्दिक कृतज्ञता ज्ञापन गर्दछु ।

यस शोधकार्यको अध्ययन पूरा गर्न आबश्यक सूचना र तथ्याङ्क उपलब्ध गराउन मद्दत पुऱ्याउने स्रोत व्यक्ति, वि.नि., विद्यालय व्यवस्थापन समितिका अध्यक्षहरु, प्र.अ.हरु, विषय शिक्षकहरु, विधार्थीहरु, कर्मचारीहरु सवैलाई हार्दिक धन्यवाद ज्ञापन गर्दछु । यस शोधपत्रको शुद्धाशुद्धिदेखि भाषा सम्पादनसम्मको विशेष सहयोग प्रदान गर्नु हुने श्रद्धेय आदरणीय गुरु डा.श्री भोलाप्रसाद पोखेलज्यूप्रति पूर्ण आभार व्यक्त गर्दछु । आमाबुबाको आशीर्वाद र दाजुभाइ र दिदिबहिनीको हौसलाले मेरो सम्पूर्ण अध्ययनको सफलता प्राप्त भएको महशुस गरेको छु । यस शोधकार्य तथा एम.एड.तहको सम्पूर्ण अध्ययनको क्रममा वारम्वार उत्प्रेरणा दिई उत्साह जगाउने श्रेय श्रीमती कृतिका कोइरालाप्रति पनि जान्छु । त्यस्तै मस्यौदा लेखनदेखि पाण्डुलिपि तयार गर्दा रमाई रमाई सहयोग गर्ने छोरीहरु भावना कोइराला र रोजिना कोइरालाको कदर गर्दछु ।

अन्त्यमा यस शोधपत्रको कम्प्युटर प्रिन्टदेखि पुस्तकको रुप बनाउनमा पूर्ण सहयोग गर्ने मित्र श्री सुमन श्रेष्ठप्रति र यस शोध अध्ययनमा आफ्ना अमूल्य बिचार तथा प्रेरणा प्रदान गर्ने मेरा सवै सहकर्मी साथीहरु तथा प्रत्यक्ष वा अप्रत्यक्ष रुपबाट सहयोग गर्ने अन्य सबै शुभचिन्तकहरुलाई धन्यवाद नदिई रहन सक्दिन ।

पुण्यप्रसाद कोइराला

शोधसार

सामाजिक विषयमा अनुत्तीर्ण हुनु वा थोरै अंक प्राप्त गर्नु भनेको यस विषयमा ज्ञान, सीप बिनाको कमजोर मानवीय संसाधन उत्पादन हुनु हो । यस्ता कमजोर मानवीय संसाधनले परिवर्तित समाजलाई सफल ढङ्गले डोऱ्याएर अगाडि बढाउन सक्दैनन् । तसर्थ सामाजिक विषयमा विद्यार्थीहरुको ज्ञान, सीप र धारणाको विकास उच्च कोटिको हुनुपर्छ । यसका लागि उनीहरुले परीक्षामा उत्कृष्ट अंक ल्याउनु पर्ने भएकोले यस शोधको शीर्षक **एस.एल.सी. परीक्षामा सामाजिक शिक्षा विषयको प्राप्ताङ्कमा प्रभाव पार्ने कारक तत्वहरुको अध्ययन** छनोट गरी प्राप्ताङ्कको अवस्था सुधार्ने मूल उद्देश्यले धरान स्रोत केन्द्रमा सञ्चालित सामुदायिक माध्यमिक विद्यालयहरुमा अध्ययन गरी यो शोधपत्र तयार पारिएको छ ।

एस.एल.सी. परीक्षामा सामाजिक विषयको प्राप्ताङ्कको लेखाजोखा गर्नु, यस विषयमा अधिक वा न्यून प्राप्ताङ्क आउने कारण पत्ता लगाउनु र यस विषयको प्राप्ताङ्क वृद्धि गर्ने उपायहरु सुझाउनु जस्ता उद्देश्यहरूलाई आधार मानी यो शोध कार्य सम्पन्न गरिएको छ ।

माध्यमिक तहमा सामाजिक शिक्षा विषयको छुट्टै र अनिवार्य पाठ्यक्रम एउटा शैक्षिक कार्यक्रमको रुपमा सञ्चालित छ । यस कार्यक्रमको मूल्याङ्कन गरेर मात्र माथि उल्लेखित शोध शीर्षकको कार्य पूरा हुने भएकोले कार्यक्रम मूल्याङ्कन नमूनालाई आधार मानिएको छ । प्रयोगात्मक अभ्यास माथि जोड, अभिभावकको छोराछोरीप्रति दायित्व, उत्तरपुस्तिका परीक्षणमा एकरुपता, तथ्य व्यवहार र मनोवृत्ति सुधार गर्न सक्ने शिक्षण सीप हासिल गराउने आदि महत्वपूर्ण सुझावलाई आधार मानी यस अनुसन्धानलाई केन्द्रित गरिएको छ ।

यस शोधको व्याख्या र विश्लेषण गुणात्मक रुपमा गरिएको छ । यस शोधका लागि अध्ययन क्षेत्रका १३ वटा सामुदायिक माध्यमिक विद्यालयमा विद्यार्थीहरुको आर्थिक तथा सामाजिक स्तर औसत रुपमा एकैनासको भएकोले तीमध्ये चिट्ठा विधिबाट ३०% का दरले ४ वटा विद्यालयलाई नमुना छनोट गरिएको छ । उक्त ४ वटा विद्यालयहरुका एस.एल.सी. परीक्षा दिइसकेका संख्यामध्ये सामान्य सम्भावनायुक्त नमुना छनोट विधिद्वारा १०० जना

विद्यार्थीहरुसँग प्रश्नावली भराइएको छ साथै उद्देश्यमूलक नमुना छनोटमा परेका ८ जना सामाजिक शिक्षण गर्ने शिक्षकहरु, ४ जना प्र.अ.हरु, ४ जना विद्यालय व्यवस्थापन समितिका अध्यक्षहरु, १ जना स्रोतव्यक्ति र १ जना वि.नि. समेतलाई प्रश्नावली भराइएको छ । उनीहरुसँग अन्तर्वार्ता लिई छलफल गरी संकलन गरिएको सूचना र उक्त विद्यालयहरुका २०६२ र २०६३ सालका एस.एल.सी. परीक्षामा सामाजिक विषयमा प्राप्त अंकहरुलाई तालिकीकरण, चित्र, ग्राफ, पाइचार्ट, प्रतिशत तथा औसत आदिको माध्यमबाट क्रमबद्ध रुपमा व्याख्या तथा विश्लेषण गरिएको छ ।

यस शोधकार्य मार्फत पत्ता लगाइएका विषयहरुमा एस.एल.सी. परीक्षामा सामुदायिक माध्यमिक विद्यालयका विद्यार्थीहरुले सामाजिक शिक्षा विषयमा प्राप्त गर्ने प्राप्ताङ्क उत्कृष्ट नभएको देखिएको छ । यसको कारणहरुमा ग्रीड अनुसार अभ्यास नहुनु, मार्क टेबुलेसनमा कमजोरी हुनु, उत्प्रेरणा र पुरस्कारको व्यवस्था नहुनु आदि देखिएको छ । त्यसैगरी छात्रहरुको भन्दा छात्राहरुको प्राप्ताङ्क घटी देखिएको छ । यसको कारणहरुमा छात्राहरु घरायसी काममा बढी अलमलिनु र समाजमा स्वतन्त्र रुपले सामाजिक विषयवस्तुको अध्ययन गर्ने अवसर प्राप्त गर्न नपाउनु आदि देखिएको छ ।

विषय सूची

परिच्छेद : एक | पेज
परिचय (Introduction) १-१६

१.१ पृष्ठभूमि १

१.२ समस्याको कथन १३

१.३ अध्ययनको औचित्य १३

१.४ अध्ययनको उद्देश्यहरु १४

१.५ अनुसन्धानात्मक प्रश्नहरु १५

१.५ अध्ययनको परिसीमा १५

परिच्छेद : दुई
सैद्धान्तिक खाका र सम्बन्धित साहित्यको पुनरावलोकन १७ -२५
(Theoritical Framework and Review of related Literature)

२.१ सैद्धान्तिक खाका १७

२.२ सम्बन्धित साहित्यको पुनरावलोकन २१

२.३ अध्ययनको उपादेयता २४

परिच्छेद : तीन
शोधविधि (Methodology) २६-२९

३.१ अनुसन्धानको ढाँचा २६

३.३ नमूना छनौटका आधारहरु २६

३.२ तथ्याङ्क सङ्कलन प्रकिया २७

३.४ अनुसन्धान औजारहरु २८

३.५ तथ्याङ्कका श्रो २९

३.६ तथ्याङ्क विश्लेषण प्रकिया २९

परिच्छेद : चार

तथ्याङ्कको विश्लेषण र व्याख्या ३०-५५
(Data Analysis and Interpretation)

४.१ सामाजिक शिक्षामा प्राप्ताङ्कको विश्लेषण ३०

४.२ सामाजिक शिक्षामा विद्यार्थीहरुको प्राप्ताङ्कको अवस्था ३२

४.३ सामाजिक शिक्षामा छात्र छात्राको औसत प्राप्ताङ्क ३५

४.३.१ अध्ययन क्षेत्रमा सामाजिक शिक्षाको छात्रछात्राको २०६२ सालको औसत प्राप्ताङ्क ३५

४.३.२ अध्ययन क्षेत्रमा सामाजिक शिक्षामा छात्रछात्राको २०६३ सालको औसत प्राप्ताङ्क ३६

४.४ सामाजिक शिक्षामा छात्र र छात्राको प्राप्ताङ्कको अवस्थाको तुलना ३७

४.४.१ २०६२ सालको एस.एल.सी. ३७

४.४.२ २०६३ साल को एस.एल.सी. ३८

४.५ छात्राहरुको भन्दा छात्रहरुको बढी अङ्क आउने कारण ४१

४.६ सामाजिक शिक्षा विषयमा अधिक अङ्क आउने कारण ४३

४.७ एस.एल.सी.परीक्षामा सामाजिक शिक्षामा न्यून प्राप्ताङ्क आउने कारक तत्वहरु ४४

४.७.१ शैक्षिक पक्ष वा चर ४४

४.७.१.१ शिक्षण विधि र शिक्षण कियाकलाप ४४

४.७.१.२ परीक्षा तथा मूल्याङ्कन प्रणाली ४६

४.७.१.३ पाठ्यक्रम, पाठ्यपुस्तक, पाठ्यवस्तु र विषयवस्तु ४७

४.७.१.४ शैक्षिक व्यवस्थापन ४८

४.८.१.५ शैक्षिक सङ्गठन ५०

४.७.१.६ सुविधाहरु ५१

४.७.१.७ खर्च वा रकम ५१

४.७.२ संस्थागत चरहरु ५१

४.७.२.१ विद्यार्थी, शिक्षक, प्रशासक ५१

४.७.२.२ परिवार र समुदाय सम्बन्धी ५२
४.७.३ व्यावहारिक उद्देश्यहरु ५२
४.७.३.१ ज्ञानात्मक, भावनात्मक र मनोक्रियात्मक उद्देश्यहरु ५२
४.८ सामाजिक शिक्षाको प्राप्ताङ्क वृद्धि गर्ने उपायहरु ५३

परिच्छेद : पाँच
प्राप्ति, निष्कर्ष र सुझावहरु ५६-५९

(Findings, Conclusion and Recommendation)

५.१ प्राप्ति ५६
५.२ निष्कर्ष ५७
५.३ सुझावहरु ५८

सन्दर्भ सामग्री

परिशिष्ट : १

(क) विद्यार्थीसँग सोधिएका प्रश्नावली
(ख) सामाजिक विषय शिक्षकसँग सोधिएका प्रश्नावली
(ग) प्र .अ. सँग सोधिएका प्रश्नावली
(घ) वि .व्य.स.का अध्यक्षसँग सोधिएका प्रश्नावली
(ङ) श्रोत व्यक्ति र वि.नि. सँग सोधिएका प्रश्नावली

परिशिष्ट : २ छनौट भएका विद्यालयहरुका विषय शिक्षक, प्र.अ. र वि.व्य.स.का अध्यक्षहरुको नामावली

परिशिष्ट : ३ धरान नगरपालिकाको नक्शा तथा छनौटमा परेका विद्यालयहरुको अवस्थिति

परिशिष्ट : ४ विशिष्टीकरण तालिका

तालिका सूची

क.सं.	शीर्षक	पेज
१.	सामाजिक शिक्षामा राष्ट्रिय प्राप्ताङ्कको औसत अवस्था	११
२.	सामाजिक शिक्षामा विकाश क्षेत्र स्तरीय प्राप्ताङ्कको अवस्था	११
३.	सामाजिक शिक्षामा विद्यार्थीहरुले प्राप्त गरेको प्राप्ताङ्कको अवस्था	१२
४.	सामाजिक शिक्षामा धरान श्रोत केन्द्रको औसत प्राप्ताङ्कको अवस्था	३०
५.	सामाजिक शिक्षामा विद्यार्थीहरुको प्राप्ताङ्कको अवस्था	३२
६.क	छात्र छात्राको औसत प्राप्ताङ्कको अवस्था २०६२	३५
६.ख	छात्र छात्राको औसत प्राप्ताङ्कको अवस्था २०६३	३५
७.क	समाजिक शिक्षामा छात्र र छात्राले पाएका प्राप्ताङ्कको अवस्थाको तुलना २०६२	३७
७.ख	समाजिक शिक्षामा छात्र र छात्राले पाएका प्राप्ताङ्कको अवस्थाको तुलना२०६३	३९
८.	छात्राको भन्दा छात्रहरुको बढी अङ्क आउने कारण : विद्यार्थीको धारणा	४१
९.	छात्राको भन्दा छात्रहरुको बढी अङ्क आउने कारण : विषय शिक्षकको धारणा	४२
१०.	छात्राको भन्दा छात्रहरुको बढी अङ्क आउने कारण:वि.व्य.स. का अध्यक्षको धारणा	४२
११.	सामाजिक शिक्षामा न्यून अङ्क आउने कारक तत्वहरु- शिक्षण विधि र शिक्षण क्रियाकलापः विद्यार्थीको धारणा	४४
१२.	शिक्षण विधि र शिक्षण क्रियाकलापः वि.व्य.स अध्यक्षको धारणा	४५
१३.	परीक्षा तथा मूल्याङ्कन प्रणाली : विद्यार्थीको धारणा	४६
१४.	पाठ्यक्रम तथा पाठ्यपुस्तक : विद्यार्थीको धारणा	४७
१५.	शैक्षिक व्यवस्थापन : विद्यार्थीको धारणा	४९
१६	शैक्षिक व्यवस्थापन : विषय शिक्षकको धारणा	४९
१७.	सामाजिक शिक्षाको प्राप्ताङ्क वृद्धि गर्ने उपायहरु : विद्यार्थीको धारणा	५३
१८.	सामाजिक शिक्षाको प्राप्ताङ्क वृद्धि गर्ने उपायहरु : विषय शिक्षकको धारणा	५५

चित्र सूची

क.सं.	शीर्षक	पेज नं.
१.	सामाजिक शिक्षामा समावेश भएका विषयवस्तुहरु	४
२.	सामाजिक अध्ययनको बढ्दो क्षेत्र	६
३.	सामाजिक शिक्षामा धरान श्रोत केन्द्रको औसत प्राप्ताङ्कको अवस्था	३१
४.क	सामाजिक शिक्षा विषयमा विद्यार्थीहरुको प्राप्ताङ्कको अवस्था (एस.एल.सी.२०६२)	३३
४.ख	सामाजिक शिक्षा विषयमा विद्यार्थीहरुको प्राप्ताङ्कको अवस्था (एस.एल.सी. २०६३)	३४
५.	अध्ययन क्षेत्रको सामाजिक विषयमा प्राप्त छात्र छात्राको औषत प्राप्ताङ्क	३६
६.क	सामाजिक शिक्षामा छात्र छात्राको तुलनात्मक अवस्था (एस.एल.सी. २०६२)	३८
६.ख	सामाजिक शिक्षामा छात्र छात्राको तुलनात्मक अवस्था (एस.एल.सी. २०६३)	४०

संक्षिप्त शब्दावली

एस.एल.सी.(S.L.C.)	=	विद्यालयतहको अन्तिम परीक्षा (School Leaving Certificate
एम.एड. (M.Ed.)	=	शिक्षामा स्नातकोत्तर (Master of Education)
त्रि.वि.	=	त्रिभुवन विश्वविद्यालय
रो.नं.	=	रोल नम्बर
स.प्रा.	=	सहायक प्राध्यापक
वि.नि.	=	विद्यालय निरीक्षक
प्र.अ.	=	प्रधानाध्यापक
वि.व्य.स.	=	विद्यालय व्यबस्थापन समिति
एस.आइ.पी. (S.I.P.)	=	विद्यालय सुधार योजना (School Improvement Planning)
पा.वि.के.	=	पाठ्यक्रम विकास केन्द्र
प.नि.का.	=	परीक्षा नियन्त्रण कार्यालय
क्षे.शि.नि	=	क्षेत्रीय शिक्षा निर्देशनालय
TESON	=	Teacher Educaters' Society Nepal
मा.वि.	=	माध्यमिक विद्यालय
उ.मा.वि.	=	उच्च माध्यमिक विद्यालय
वि.सं.	=	विक्रम संवत
CEIR	=	Centre for Educational Innovation and Research